

Geliş Tarihi: 19.12.2025 Kabul Tarihi: 01.05.2026 Yayımlı Tarihi: 17.07.2026

10.71138/turkav.1845144

Portekiz'deki Endülüs Varlığı ve Endülüslülerin Portekiz Denizciliği Üzerindeki Etkileri*

Yasemin Kızıllarslan | 0000-0001-7003-1652 |
yasemin.kizillarslan@ogr.sakarya.edu.tr

Sakarya Üniversitesi, Sakarya, TÜRKİYE

ROR ID: <https://ror.org/04ttwn109>

Öz

Endülüs, üç siyasi bölgeye ayrılarak yönetilmiştir. Bu bölgelerden biri olan Garb'ül-Endülüs Bölgesi, günümüz Portekiz'i ile İspanya'sının bir kısmını kapsamaktadır. İslam hâkimiyeti öncesinde Vizigotlar tarafından yönetilen ve Lusitania olarak adlandırılan bölgenin fethi 713-714 yıllarında tamamlanmıştır. Fethi tamamlanan bölgede Endülüslüler 500 yıldan fazla hüküm sürmüştür.

İlk fetihlerin ardından bölgede siyasi otorite sağlanmış ve teşkilatlanma başlamıştır. 750'de Abbâsîler'in ihtilali sonrası Emevî hanedanı son bulmuştur. Abbâsîlerin elinden kurtulan Abdurrahmân b. Muâviye, Fetih ve Valiler Dönemi'nin (711-755) sonuna doğru Kurtuba'ya (Córdoba) gelerek Endülüs Emevî Devleti'ni kurmuştur. Bu devlet 275 yıl varlığını sürdürdükten sonra 1008-1031 arasında bölgede meydana gelen idari istikrarsızlıklar sonucunda otorite boşluğu doğmuştur. Bunun sonucunda Emevî Devleti yıkılarak yerine irili ufaklı beylikler kurulmuştur. Tavaif-i Mülûk döneminde Garb'ül-Endülüs bölgesinde hüküm süren iki beylik olan Eftasîler ve Abbadîler sürekli diğer beyliklerle mücadele halinde olmuştur. Beylikler arasındaki bu mücadeleler sonucunda Müslümanlar zayıf düşmüş, bölgedeki Hristiyan devletler ise güç kazanmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Endülüslülerin yurtlarından kovulmaları süreci ivme kazanmıştır. Nitekim 1147 yılında I. Afonso (1147-1185) Portekiz Krallığı'nı ilan etmiştir. Krallığın zamanla güç kazanmasıyla tıpkı İspanya'da olduğu gibi Yahudi ve Müslümanların (Endülüslülerin) yurtlarından kovulma hareketi başlatılmıştır.

Yüzyıllarca Endülüs kültürü ile yoğrulan bölgede denizcilik faaliyetleri de yürütülmüştür. İslam tarihinde önemli yeri olan Endülüs'ün batı kıyılarındaki bu faaliyetleri Portekiz'e miras kalmış ve dolayısıyla deniz gücüne de etki etmiştir. Bu, Portekizliler için Keşifler Çağı'na giden yolda bir ön çalışma niteliğinde olmuştur. Çalışma bu açıdan önemlidir. Ulusal ve uluslararası literatürde konuyla alakalı çalışmalar kısıtlıdır. Bu minvalde, konu hakkında literatürde derli toplu bir çalışma ortaya çıkarmak hedeflenmektedir. Bu kapsamda, Arapça kaynaklar, Portekizce arşiv belgeleri ve arkeolojik kazı çalışmalarından yararlanılarak multidisipliner bir anlayışla çalışılmıştır.

Bu çalışma; ana hatlarıyla Garb'ül-Endülüs'ün tarihsel gelişimi ile Endülüs'ün Portekiz denizciliği üzerindeki etkisi, konuyla alakalı bilgi, belge ve bulguları değerlendirmek suretiyle incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Endülüs, Reconquista, Portekiz, Orta Çağ, Garb'ül-Endülüs.

*Bu çalışma İdris BOSTAN danışmanlığında 13.06.2019 tarihinde sunulan 15. ve 16. Yüzyıllarda Cebelitarık'ta Portekiz Donanması başlıklı Yüksek Lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Andalusian Presence to Portugal and the Effects to Portuguese Maritime

Abstract

Al-Andalus was governed by being divided into three political regions. One of these regions, the Gharb al-Andalus, encompasses what is now Portugal and part of Spain. The region, which was ruled by the Visigoths before Islamic rule and was called Lusitania, was conquered by Musa ibn Nusayr. The conquest was completed in 713–14, and the region remained under Muslim rule for more than 500 years.

After the initial conquests, political authority was established. Meanwhile, in 750, the Abbasids put an end to the Umayyad dynasty. Abdurrahman ibn Muawiya, who managed to escape the Abbasids, arrived in Cordoba towards the end of the Conquest and Governors Period and established the Umayyad Caliphate of Al-Andalus. The Umayyad Caliphate of Al-Andalus lasted for 275 years. Administrative chaos in the country between 1008 and 1031 resulted in a power vacuum. As a consequence, the Umayyad Caliphate collapsed and was replaced by small principalities. During the Taifas period, there were two principalities at the al-Gharb: the Aftasids and the Abbadids. As a result of these struggles between the principalities, the Muslims grew weak, while the Christian states gained strength. As a natural consequence, the process of expelling the Andalusians from their homeland gained momentum. Indeed, in 1147, Afonso I proclaimed the Kingdom of Portugal. As the kingdom grew in power over time, a movement to expel the Andalusians from their homelands was initiated, as in Spain.

This study aims to examine, in broad terms, the historical development of Gharb al-Andalus and its influence on Portuguese seafaring, by evaluating the relevant information, documents and findings.

Keywords

Andalusia, Reconquista, Portugal, Medieval, Gharb al-Andalus.

Giriş

İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan ve yaklaşık yedi asır İber Yarımadası'nda varlığını sürdüren Endülüslülerin zaman içerisinde İslam kültür ve medeniyetine çok mühim katkıları olmuştur. İber Yarımadası'ndaki kurulan Endülüs İslam Devleti'nin sınırları günümüz Portekiz topraklarını da kapsamaktaydı. Garbül-Endülüs olarak adlandırılan bu bölgede, ileride, Portekiz Devleti kurulduktan sonra Avrupa ve dünya tarihinde bir dönüm noktası niteliğindeki “Coğrafi Keşifler Çağı” başlatılmıştır. Üstelik söz konusu bu devir 15. yüzyılda, yani Endülüslülerin ülkeden kovuluşunun (1496) hemen akabinde başlamıştır. Bu noktada cevaplanması gereken bazı sorular ortaya çıkmıştır. Endülüslülerin Portekiz denizciliğine herhangi bir katkısı olmuş mudur? Herhangi bir katkı varsa, hangi alanlarda olmuştur? Keşifler Çağı, sanıldığı gibi tamamen Portekizli denizci ve bilim insanları tarafından mı gerçekleştirilmiştir, yoksa Endülüslülerin bu sürece bir katkısı

olmuş mudur? Çalışmamızda bu soruları cevaplamaya çalışacağız. Çalışmamızın amacı, Garbû'l-Endülüs Bölgesi'ni tarihsel bir çerçevede ele alarak Endülüs'ün Portekiz denizciliği üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve konuya ilişkin bilgi, belge ve bulguları değerlendirerek Endülüslülerin Portekiz'e bıraktığı mirası kaynaklar doğrultusunda incelemektir.

Yüzyıllarca Endülüs Devleti hâkimiyeti altında kalan İber Yarımadası, Müslümanların gayrimüslimlerle iç içe yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Batı Endülüs'teki tersaneler ve limanlar hakkında elimize az sayıda veri olsa da bu veriler ışığında ve güncel arkeolojik kazılardan elde edilen bulguların harmanlanmasıyla ortaya çıkan malzeme Endülüs denizciliğinin Keşifler Çağı'na etki ettiğine dair ipuçları veriyor olması çalışmamıza önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Endülüs'ün bu birikiminin Portekiz denizciliğine aktarımı, literatürde sınırlı biçimde ele alınmasına rağmen Keşifler Çağı gibi tarihi bir olayla bağlantılanması açısından büyük önem taşıyan bir konudur.

Endülüs'ün bilimsel birikimi, denizcilik teknikleri ve coğrafi bilgi aktarımının Portekiz'in denizası keşiflerine zemin hazırladığı yönündeki değerlendirmeler, bu ilişkinin daha derinlemesine incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, bölgeye ait tarihsel verileri yeniden değerlendirerek Endülüslülerin Portekiz'e bıraktığı mirası bütüncül bir perspektiften ele almayı amaçlamakta; böylece hem Endülüs hem de Portekiz denizcilik tarihi araştırmalarına özgün bir katkı sunmaktadır. Portekiz Devlet Arşivi olan Arquivo Nacional da Torre do Tombo (ANTT)'daki bazı belgelerin de içinde bulunduğu kaynakların yanı sıra son yüzyılda yapılan akademik araştırmalar ve arkeolojik kazılar Portekiz denizciliğinin Endülüs teknolojik, kültürel ve bilimsel birikiminin etkisinde kaldığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışmamızda, Arapça kaynaklara ek olarak Portekiz kronikleri, arşiv vesikaları, tetkik eserler, arkeolojik kazılar ve süreli yayınlar incelenmiştir.

Günümüzde Portekizliler, yaptıkları coğrafi keşifleri ve denizası seferleri kendilerine mâl etmektedir. Ancak, yapılan güncel araştırmalar ile bilgi, belge ve bulgulara göre Portekizlilerin inşa ettikleri gemilerden denizası seferlerde kullandıkları haritalara kadar birçok noktada Endülüs etkisinin olduğuna dair bulgular ortaya çıkarılmıştır. Bu konuda tarihçi Daniel Joseph Boorstin'in İslam dünyasında kullanılan gemi ve teknelerin tarihsel gelişimini ele aldığı *Classic Ships of Islam: From Mesopotamia to the Indian Ocean* adlı eserinde yer verdiği iddia çarpıcıdır. Boorstin, Portekizlilerin, *Karavela* gemi türünü Orta Çağ'da Müslüman denizcilerin Douro Nehri de dâhil olmak üzere Batı Akdeniz ve Atlantik kıyılarında kullandığı *Qarib* türünden geliştirdikleri

iddiasında bulunmaktadır.¹ Qarib, o devirde kullanılan gemiler arasında okyanus şartlarına uygun donanıma sahip bir türdü. Portekizlilerin bu gemiyi kendilerine adapte etmesi onlara denizaşırı seferlere çıkabilme imkânı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, bilim tarihçisi Fuat Sezgin, denizaşırı seferler esnasında kullanılan ve 1457 yılında Portekiz kralına Venedikli Fra Mouro tarafından sunulan haritanın günümüzde Arap bilim insanlarının daha önce çizdiği haritalara benzerliğine dikkat çekmektedir.²

Cecil Roth ise, *The Jewish Contribution to Civilization* adlı eserinde, Reconquista sürgünüyle İspanya'dan Portekiz'e sığınan, burada Kraliyet Astronomu olarak görevlendirilen Abraham Zacuto'nun, Portekizlilere deniz usturlabı Almanak ve astronomik tablolarını tanıttığına dair kuvvetli kanıtlar sunmaktadır. Söz konusu aletlerin Vasco da Gama ile Christopher Columbus başta olmak üzere Joao da Nova, Pedro Alvares Cabral ve Albuquerque gibi ünlü denizciler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum, Endülüs'ün Keşifler Çağı üzerindeki etkisini açık biçimde ortaya koyan önemli göstergelerden biridir.³

Literatürdeki mevcut çalışmalar, konuyu bütüncül ve kapsamlı bir çerçevede ele almaktan ziyade, çoğunlukla yüzeysel değerlendirmelerle ya da parçalı yaklaşımlarla incelemiştir. Örneğin; Francisco Contente Domingues, *Os Navios do Mar Oceano: Teoria e Empiria na Arquitectura Naval Portuguesa dos seculos XVI e XVII* adlı eserinde Portekiz denizciliğinin kökenlerinden bahsederken gemilerin inşa süreçlerine değinmiştir.⁴ Ancak eserinde Endülüslülerin etkisine neredeyse hiç yer vermemiştir. Alessia Amato'nun "*Archeologia del Mezzo Acquatico nel Garb al-Andalus Porti, Arsenali, Cantieri e Imbarcazioni*" adlı doktora tezinde ise Garbül-Endülüs limanları, tersaneleri ve gemileri hakkında arkeolojik bilgi vermekte ancak Portekiz'in kuruluşundan sonraki döneme dair bilgi vermemektedir.⁵

Garbül-Endülüs bölgesinin tarihi dünya çapında ilgi görmesine rağmen, Türkiye'de bu sahaya yönelik akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle

¹ Daniel Joseph Boorstin, *The Discoverers: A History of Man's Search to Know His World and Himself*, United States by Random House, New York 1983, s. 163.

² Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, c. 1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2015, s. 119.

³ Cecil Roth, *The Jewish Contribution to Civilization*, Harper&Brother Publishers, New York and London 1940, s. 92-94.

⁴ Francisco Contante Domingues, *Os Navios do Mar Oceano: Teoria e Empiria na Arquitectura Naval Portuguesa dos seculos XVI e XVII*, Universidade de Lisboa Centro de História, Lisboa 2004, s. 21-286.

⁵ Alessia Amato, *Archeologia del Mezzo Acquatico nel Garb al-Andalus Porti, Arsenali, Cantieri e Imbarcazioni*, Tese de Doutoramento, Universidade de Coimbra 2013, s. 1- 291.

Doğu Endülüs üzerine çok sayıda araştırma yapılmışken, Batı Endülüs (Garbû'l-Endülüs) hakkında kapsamlı ve müstakil bir akademik çalışmanın henüz ortaya konulmamış olması dikkat çekicidir. Mevcut literatür daha çok kısa bilgiler içeren makaleler, ansiklopedi maddeleri ve sınırlı sayıdaki tetkik eserlerle sınırlı kalmaktadır. Nitekim Kemal Beydilli tarafından kaleme alınan *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Portekiz" maddesinde Endülüs'e yalnızca genel hatlarıyla değinilmektedir.⁶ Bunun dışında yapılan çalışmalar ise çoğunlukla Doğu Endülüs çevresine odaklanmakta olup, Batı Endülüs'ü doğrudan ele alan kapsamlı bir inceleme bulunmamaktadır.

Çalışmada, ana hatlarıyla İslami dönemde bölgenin tarihinden bahsedilmiş, denizcilik bağlamında Endülüs- Portekiz ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Binaenaleyh, Endülüs ile Portekiz arasındaki tarihsel bağın ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu bakımdan çalışmamız özgün bir değer taşımaktadır. Çalışmada, yöntemsel olarak kaynak tarama ve karşılaştırmalı analiz esas alınmıştır. Bu bağlamda Arapça tarihî metinler ile Portekizce arşiv belgeleri birincil kaynaklar olarak değerlendirilmiş; elde edilen veriler, arkeolojik kazı bulguları ile desteklenerek bütüncül bir incelemeye tabi tutulmuştur. Farklı dil ve veri türlerine ait malzemenin mukayeseli biçimde analiz edilmesi suretiyle, Endülüs ile Portekiz arasındaki denizcilik ilişkisi çok boyutlu bir perspektiften ele alınmıştır.

1. Ana Hatlarıyla Garb'ül-Endülüs Bölgesi

İber Yarımadası, İslâmî dönemden önce Vizigotlar tarafından yönetilmiştir. Bölgede, 8. yüzyılın başında siyasi karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda bazı muhalifler Emevîler'den yardım talep etmişler ve ülkenin fethine davet etmişlerdir.⁷ Müslümanların başarılı akınları sonucunda

⁶ Kemal Beydilli, "Portekiz", C. 34, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2007, s. 328-331.

⁷ İber Yarımadası'nda hüküm süren Vizigot Kralı Witiza'nın ölümünün ardından, taht meşru varisleri yerine Rodrigo'nun eline geçmiştir. Bu durum, devrik kralın oğullarının taht üzerinde hak iddia etmelerine yol açmıştır. Rodrigo'ya karşı güç kazanmak isteyen bu prensler, kendilerine destek sağlaması amacıyla Kuzey Afrika Valisi Mûsâ b. Nusayr'ı İber Yarımadası'na davet etmişlerdir. Benzer şekilde, Yahudi cemaatinin de bu yönde bir çağrıda bulunduğu dair değerlendirmeler bulunmaktadır. Bkz. Anwar G. Chejne, *Historia de España Musulmana*, Madrid 1980, s.19. İslam kaynaklarında, Kont Julianus'un kızını eğitim amacıyla Vizigot sarayına gönderdiği aktarılmaktadır. Bu süreçte Kral Rodrigo'nun kızı yönelik bir tacizde bulunduğu ve bunun üzerine Julianus'un, Müslümanların Vizigotlar üzerine düzenledikleri askerî seferlere destek verdiği kaydedilmiştir. Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), *el- Kâmil Fi't-Târih*, c. 4, çev. Abdülkerim Özaydın vd., İstanbul, 2016, s. 503; *Aẖbâr mecmû'a*, nşr. Emilio Lafuente Alcantara, Ajbar Mecmuâ, Madrid 1867, s. 19.

İslam ordusu 92/711 senesinde bölgeye girmiştir.⁸ 94/713'te İslam ordusu Uşbûne'nin de içinde bulunduğu Lusitania bölgesini fethetmiştir.⁹ Bu fetihler sonucunda Algarve bölgesi Müslüman topraklarına katılmıştır. Mûsâ b. Nusayr, Beiras şehrini, Abdülaziz b. Mûsâ ise Kuzey Alentejo ve Estremadura'yı fethetmiştir. 715 yılına gelindiğinde fethi tamamlanan bu bölge yaklaşık 500 sene Endülüs hâkimiyetinde kalmıştır.¹⁰

İslam ordusu Endülüs coğrafyasındaki ilk fetihlerini üç koldan gerçekleştirmiştir. Bunlar; Târik b. Ziyâd, Mûsâ b. Nusayr ve Abdülaziz b. Mûsâ tarafından yapılan akınlar sonucunda olmuştur. Çıkkılan bu yeni seferlerde Lusitania (fetihten sonra Garb'ül-Endülüs) bölgesini fethetme görevi Mûsâ b. Nusayr'ın oğlu Abdülaziz'e verilmiştir. Abdülaziz b. Mûsâ'nın çıktığı bu seferlerde fethedilen ilk Lusitania toprağı olarak karşımıza Bâce (Beja) şehri çıkmaktadır. Bâce, Tuleytula'nın fethinden sonra şehirden kaçan Hristiyanların sığındığı bir şehirdir. Hristiyanların sığınmak için Bâce'yi seçmeleri, buranın Vizigotlar döneminde önemli bir şehir olduğunun göstergesidir.¹¹ Mûsâ b. Nusayr Mâride (Merida) şehride seferdeyken 94/713'te İşbiliye'de (Sevilla) isyan çıkmış, bunun üzerine isyanı bastırması için oğlu Abdülaziz'i İşbiliye üzerine göndermiştir. İşbiliye'ye saldıran grubun Bâce ve Leble (Niebla)'den geldiği düşünülmektedir.¹² İşbiliye'deki isyanı bastıran Abdülaziz fethi kalıcı hale getirmek için 94/713'te Bâce ve Leble'yi fethetmiştir.¹³

İlk fetih safhasında Lusitania bölgesine dair bilgilerin sınırlı olması, modern araştırmacılar arasında farklı değerlendirmelerin ortaya çıkmasına

⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 4, s. 504; *Ahbâr mecmû'a*, s. 20-21; Abdurrahman Ali el-Hacci, *İslamî Fetihten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*, çev. Kadir Kınar, İstanbul 2017, s. 58.

⁹ *Ajbar Mecmuâ*, s. 188; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâci el-Himyerî (ö. 727/1327 [?]), *er-Ravzü'l-mi'âr fî haberî'l-akâtâr*, nşr. Pilar Maestro González, Kitab ar-rawd al-mi'tar, Valencia 1963, s. 133; Mehmet Özdemir, "Endülüs", C. 11, *DİA*, İstanbul 1995, s. 211.

¹⁰ Bölgenin fethine ilişkin günümüze ulaşan kaynakların sınırlı olması nedeniyle kesin bir tarih tespit edilememektedir. Bununla birlikte, mevcut veriler ışığında fetih sürecinin 713 yılı civarında tamamlanmış olabileceği araştırmacılar tarafından değerlendirilmektedir. Anthony Rendell Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire: From Beginnings to 1807 Volume I: Portugal*, Cambridge University Press 2009, s. 53; Fâlih Hanzal, *Al-Arab wa-al-Burtughal fî al-Târikb (93-1134 H / 711-1720 M)*, Abu Dabi: Al-Majma' al-Thaqâfi (al-Majma' al-Thaqâfi) 1997, s. 22.

¹¹ *Ahbâr mecmû'a*, s. 28.

¹² Hacci, *İslamî Fetihten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*, s. 102-103.

¹³ Hanzal, *Al-Arab wa-al-Burtughal fî al-Târikb*, s. 22-23.

neden olmuştur. Bu değerlendirmeler içinde en fazla benimsenen görüş Mahmud Şit Hattab tarafından dile getirilmektedir. Hattab'a göre, Mûsâ b. Nusayr ile Târik b. Ziyâd kuzey yönündeki askerî harekâtlarını sürdürürken, Abdülazîz'in faaliyetlerinin Lusitania'nın fethine odaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁴ Nitekim 95/714'te Yabure/İlbire (Évora), ardından Şenterin (Santarem) ve Kulumriye (Coimbra) fethedilmiştir. 96/715 yılına gelindiğinde el-Kasr Ebû Dânis (Alcacer do Sal), Uşbûne (Lizbon), Upurtu (Porto) şehirlerinin de içerisinde bulunduğu el-Garb Bölgesi'nin¹⁵ neredeyse tüm batı kıyıları ele geçirilmişti.¹⁶

Endülüslüler günümüzde Portekiz topraklarını kapsayan alanı “Garb’ül-Endülüs”¹⁷ olarak adlandırmıştır. Öyle ki, Güney Portekiz’de bulunan Algarve (El-Garb) bölgesinin adı da buradan geldiği düşünülmektedir.¹⁸ Arazisinin engebeli ve ikliminin soğuk olması, ayrıca Trás-os-Montes Dağları ve Beira Alta bölgesinin zorlu coğrafi şartları nedeniyle Kuzey Portekiz, yerleşim açısından Endülüslüler tarafından çok tercih edilmemiştir. Orta ve Güney Portekiz ise ılıman iklimi ve tarıma elverişli arazisi sayesinde Endülüslülerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler olmuştur.¹⁹ Ayrıca devletin

¹⁴ Mahmud Şit Hattab, “Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr el-Lahmî”, *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmi'l-İrâkî*, C: LX, Bağdat 1989, S. 1, s. 69-71; İsmail Hakkı Atçeken, “İlk Endülüs Vâlisi Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr ve Öldürülmesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c. 14, S. 14, s. 74.

¹⁵ Portekiz’in kuzeyindeki Galiçya ve günümüz Portekiz sınırındaki Trás-os-Montes dağları arasındaki bölge, fetihlerin ilk safhasında Müslüman otoritesini tanımayan gruplar için bir sığınak işlevi görmüştür. Sert iklim koşulları ve engebeli coğrafi yapısı sebebiyle bölgenin askerî denetim altına alınması gecikmiş, aynı zamanda Müslüman nüfusun yerleşmeyi tercih ettiği alanlar arasında yer almamıştır. Bu durum, fetih faaliyetlerinin öncelikle diğer bölgelerdeki şehir ve merkezlere yönelmesine neden olmuştur.

¹⁶ Hanzal, *Al-Arab wa-al-Burtughal fî al-Târikh*, s. 22-23.

¹⁷ Sınırları kesin olarak belirlenememekle birlikte, Garb el-Endülüs bölgesinin günümüzde büyük ölçüde Portekiz topraklarını ve İspanya’nın Sevilla eyaletinin batı kesimleri ile Huelva eyaletini kapsadığı kabul edilmektedir. António José da Silva Botas Rei, *O Gharb al-Andalus al-Aqsâ na Geografia Árabe (séculos III h. / IX d.C. – XI h. / XVII d.C.)*, Lisboa 2012, s. 26-27; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs eş-Şerîf es-Sebtî es-Sıkkîlî (ö. 560/1165), *Nüzhetü'l-müstak fi’l-hirâkı'l-âfâk*, çev. Eduardo Saavedra ve Antonio Blázquez, *Geografía de España*, Zaragoza 1988, s. 75.

¹⁸ 16 belediyeden oluşan bölge, Portekiz’in güneyinde bulunmaktadır. Coğrafi keşifler sırasında Portekizli denizcilerin seyrüsefere çıktığı Lagos Limanı ve denizcilik okulunun bulunduğu Sagres de bu bölgededir. Ayrıca İslami dönemde Müslüman nüfusun en yoğun yaşadığı bölge Algarve’dir. Detaylı bilgi için bkz. François Soyer, *The Persecution of the Jews and Muslims of Portugal: King Manuel I and the End of Religious Tolerance (1496-7)*, Boston 2007, s. 23; Daniel Joseph Boorstin, *The Discoverers*, New York 1983, s. 163-164.

¹⁹ Kulumriye yerleşim yeri olarak tercih edilen en kuzeydeki sınır olmuştur. Bölgedeki

yönetim merkezine yakın olması bu bölgelerin tercih edilmesinde önemli etkenlerden olmuştur. Endülüs ahalisi, Bâce, Uşbûne, Kasru Ebû Dânis, Şilb, Şenterin, Mirtûle (Mértola) ve Kulumriye gibi başlıca şehirlerde iskân edilmiştir.²⁰ Bölge, Roma döneminde Lusitania eyaleti adı altında bir yönetim merkezi olarak kullanılmasına rağmen İslâmî dönemde böyle bir durum söz konusu olmamış, idari olarak merkeze bağlı yönetilmiştir.²¹

Fetih dönemi, Târik b. Ziyâd, Mûsâ b. Nusayr ve Abdülazîz b. Mûsâ'nın ardından son bulmuştur. I. Abdurrahman ed-Dâhil ile birlikte Valiler Dönemi (h. 95-138 / 714-755) başlamış, bölgede 21 vali görev yapmıştır.²² Bu sırada 132/750 yılında İslâm dünyasında önemli bir olay gerçekleşmiş ve Abbâsî hanedanı Emevî hanedanına son vererek halifeliği ele geçirmiştir. Olaylar sırasında Abbâsîler, Emevî hanedanına mensup kişileri katletme yoluna gitmiş ve çok az sayıda hanedan mensubu bu katliamdan kurtulmayı başarmıştır. Kurtulanlar arasında olan Abdurrahmân b. Muâviye, Kurtuba'ya gelerek 138/755'te Endülüs Emevî Devleti'ni kurmuştur. Böylece devlet Abbâsî idaresinden çıkarak müstakil bir hale gelmiştir. İber Yarımadası'nda İslâm devleti, bu tarihten sonra Emirlik dönemi (h. 139-316/ 756-929) ve Hilafet dönemi (316-422/929-1031) olmak üzere toplam 275 sene hüküm sürmüştür.²³

398–422/1008–1031 yılları arasında yaşanan idarî istikrarsızlıklar, ülkede ciddi bir otorite boşluğunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sürecin sonunda halk hilafeti lağvetmiş, hanedan mensupları ülkeden sürülmüştür. Hilafet sisteminin ardından ülkenin ileri gelenlerinden oluşan bir şûra heyeti devlet yönetimini üstlenilmiştir. Bu gelişmeler, zamanla irili ufaklı beyliklerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Tavaif-i Mülûk döneminde (422-482/1031-1090) siyasî parçalanma daha da hız kazanmış; her hanedan kendi hâkimiyet sahasında birer beylik ya da emirlik kurmuştur.²⁴ Ancak kısa süre içerisinde bu beylikler arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştır.

yerleşime dair bkz. Hugh Kennedy, *Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, çev. Ayşenur Demir, İstanbul 2020, s. 45.

²⁰ Himyerî, *er-Ravşû'l-mî'târ*, s. 329-330, 78-80, 43-48, 324-326, 218-223, 234-236, 349-350; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra), *Kitâbü'l-Büldân*, çev. Murat Ağarı, Ülkeler Kitabı, İstanbul 2002, s. 120-125.

²¹ *Ah'bâr mecmû'a*, s. 245; Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, s. 53-54.

²² Özdemir, "Endülüs", C.11, *DİA*, s. 212.

²³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, TDV, Ankara 2016, s. 88.

²⁴ Tavâif-i Mülûk; Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgede, 1031-1090 yılları arasında varlık gösteren; Abbâdiler, Amirîler, Bekrîler, Birzâlîler, Cehverîler, Demmerîler,

Günümüz Portekiz toprakları üzerinde hüküm süren Eftasîler ve Abbadîler, diğer beyliklerle sürekli mücadele hâlinde olmuştur. Abbadîler, Mu‘tezid-Billâh döneminde (433–461/1042–1069), bölgedeki diğer beyliklere karşı yürüttükleri siyaset sonucunda Garb’ül-Endülüs’teki bazı önemli şehirlere hükmetmeyi başarmışlardır. Bu çerçevede, 436/1044–45 yılında Mirtûle, 444/1052 yılında Şentemeriye (Santa Maria de Algarve) ve Şilb Abbadî egemenliğine girmiştir.²⁵ Beylikler arasındaki rekabet, zamanla Hristiyan güçlerle iş birliği yapılacak boyutlara ulaşmıştır. Nitekim Eftasî emiri Ömer el-Mütevekkil, beyliğini Murabıtlar’a karşı koruması karşılığında Kastilya Kralı VI. Alfonso’ya topraklarının bir kısmını devretmeyi taahhüt etmiştir. Benzer şekilde, 1051 yılında Hûdîler’in Lâride (Lérida/Lleida) kolunun hükümdarı Yûsuf el-Mü’temen, Sarakusta’daki (Zaragoza) ailesine karşı korunmak amacıyla Katalanlara haraç ödemeyi kabul etmiştir.

Benzer bir durum Abbadîler’de de görülmektedir. Zirîler’in hâkimiyetinde bulunan Gırnata’yı ele geçirmek isteyen Abbadîler, Kastilya kralı ile ittifak yapmıştır. Anlaşmaya göre, Gırnata ele geçirildiğinde şehirdeki menkuller Kastilya’ya bırakılacaktır. Bu durumu öğrenen Zirîler, Abbadîler’e karşı bir plan kurmuşlardır. İki Müslüman beyliğin çatışması sonuçta Hristiyan Kastilya Krallığı lehine sonuçlanmıştır. Zirîler, yıllık otuz bin dinar haraç karşılığında Kastilya’dan korunma talep etmiştir.²⁶

Hülâsa, Tavaif-i Mülûk, zamanla dini benliklerini unutmuş, Hristiyan güçlerle ittifak etme yoluna başvurmuştur. Böylece Hristiyan krallıklar daha hızlı güçlenmiştir. Bu da Endülüslülerin yurtlarından kovulmasına giden süreci etkilemiştir. 1492’de İspanya’da yayımlanan Elhamra Kararnamesi (Granada Fermanı) ve 1497 yılında Portekiz’de yayımlanan kararname, ilk aşamada Yahudi tebaanın İber Yarımadası’ndan çıkarılmasını hedeflemiş; ilerleyen süreçte kapsam genişletilerek Hristiyan olmayan tüm toplulukları içine alacak şekilde uygulanmıştır.²⁷

Hristiyan güçler, 1040’lı yıllardan itibaren Abbâdîler ve Eftâsîler’den yüksek miktarlarda haraç almakta; ancak bu düzeni kabul etmeyen ya da en

Eftasîler, Hammudîler, Hârûnîler, Hazrûnîler, Hûdîler, Müzeynîler, Rezînîler, Tüçîbîler, Yefrenîler. Zirîler ve Zünnûnîler gibi yirmi civarındaki küçük devleti ifade eder. Mülûkü’t-Tavâif olarak da kullanılan tabir hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, “Mülûkü’t-Tavâif”, C. 31, *DİA*, İstanbul 2006, s. 553-556.

²⁵ Hugh Kennedy, *Endülüis*, s. 161; Câsim el-Ubûdî, “Mu‘tazid-Billâh el-Abbâdî”, C. 31, *DİA*, Ankara 2020, s. 385.

²⁶ Özdemir, *Endülüis Müslümanları*, s. 171; Kennedy, *Endülüis*, s. 164.

²⁷ François Soyer, “King Manuel I and the expulsion of the Castilian Conversos and Muslims from Portugal in 1497: New Perspectives”, *Cadernos de Estudos Sefarditas*, n.º 8, 2008, s. 49.

küçük bir ihtilafın ortaya çıkması durumunda söz konusu şehirleri yağmalamaktan geri durmamaktaydılar. Bu durum, zamanla haksız yere işgalleri de beraberinde getirmiştir. 456/1064'te Kulumriye işgal edilmiş ve İslami kaynaklara göre işgalden sonra halkın bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı ise esir edilmiştir. Hristiyan kaynaklara göre ise ülkeden sürülmüştür. Şehrin işgali sonucunda Müslümanlar Tejo Nehri'nin güneyine çekilmiştir. Hristiyan güçlerin bölgeye hâkim olmasıyla I. Fernando²⁸ Portekiz Kontluğu'nu kurmuş, 12. Yüzyılda ise müstakil bir devlet haline gelmiştir. I. Fernando daha ele geçirdiği Endülüs şehirleri üzerinde kurduğu kontluk topraklarını oğulları arasında pay etmiştir. Onun ölümünden sonra İber Yarımadası toprakları üzerinde Portekiz-Galicia, Kastilya ve León adında üç yeni krallık ortaya çıkmıştır. 469/1076'da León Kralı VI. Alfonso, bu krallıkları birleştirmiştir.²⁹ Endülüslüler ise, yurtlarından kovulacaklarını Reconquista)³⁰ bu olay sonucunda anlamışlardır. Binaenaleyh Murâbitlar'dan yardım istemişlerdir.³¹

Mağrib'ten Endülüs'e yardıma gelen Murâbitlar, bölgedeki mevcut beylikleri birleştirmiş ve Hristiyanlar üzerine seferler düzenlemiştir. Murâbitlar'ın yardımıyla Garb'ül-Endülüs'teki Yabire, Uşbûne, Şenterin şehirleri geri alınmıştır. 504-510/1111-1117 yılları arasında Kulumriye üzerine sefere çıkmış ancak alınamamıştır.³² Murâbitlar, Endülüs'te 482-

²⁸ İslam kaynaklarında I. Fernando'nun adı "İbnu'r-rîk", "İbnu'r-renk" ya da "İbnu'r-rink" olarak geçmektedir. Bkz. Hacci, *İslâmî Fetih'ten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*, s. 602.

²⁹ Beydilli, "Portekiz", C. 34, *DİA*, s. 327; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 176-177; Hacci, *İslâmî Fetih'ten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*, s. 602.

³⁰ Reconquista, son yüzyılda bazı tarihçiler tarafından Hristiyanların İber Yarımadası'nı yeniden fethetme hareketi olarak nitelendirdikleri bir tabirdir. Ancak bu noktada ciddi bir anlam karmaşası ortaya çıkmaktadır. Müslümanlar İber Yarımadası'nı fethettikleri dönemde bölgenin hâkimi Vizigotlar ve yerel halk henüz tam manasıyla Hristiyan değillerdi. Bu durumda yeniden fetih anlamına gelen reconquista tabirinin yanlış bir kullanım olduğu ortaya çıkmaktadır. Kullanım amacı nedeniyle çalışmamızda bu kelime yerine "Müslümanların yurtlarından kovulması", "Müslümanları yurtlarından kovma hareketi" gibi tabirler kullanılacaktır. İspanyol tarihçi Alejandro García Sanjuán tarafından yazılan bir makalede Reconquista kelimesinin kullanımından doğan sorunlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Makalenin daha sonra Lütfi Şeyban tarafından Türkçe çevirisi yapılmıştır. Bkz. Alejandro García Sanjuán, "La Distorsión de al-Andalus en La Memoria Histórica Española", *Intus-Legere Historia*, Año 2013, vol. 7, No. 2; s. 61-76; Lütfi Şeyban, "Endülüs'ün İspanyol Tarihî Belleğinde Çarpıtılması", *The Legends Journal of European History Studies (LJEHS)*, S. 2, 2021, s.130-140.

³¹ İsmail Yiğit, "Murâbitlar", c. 31, *DİA*, Ankara 2020, s. 152-155. Ayrıca Murâbit sultanların hüküm sürdükleri tarihler ile birlikte listesi için bkz. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 212.

³² Guilherme Melo Mourão Azevedo Marôco, *Arte Militar Muçulmana em Território Português:*

541/1090-1147 yılları arasında 57 yıl varlık göstermiş, sonrasında Endülüs'te siyasi birlik tekrar bozulmuştur. Bu sürecin sonunda Muvahhidler dönemine girilmiştir.

1147 yılında Uşbûne, hemen ardından Şenterin düşmüş, 1160'da ise Kasru Ebû Dânis işgal edilmiştir.³³ Bu kayıplardan sonra Garb'ül-Endülüs'teki Müslüman egemenliği kısmen son bulmuştur. Bunun sonucunda, I. Afonso (541-580/1147-1185) Portekiz Krallığını ilan ederek ilk Portekiz kralı olmuştur. Uşbûne'de şehir nüfusunun çoğunun Müslüman olmasına rağmen Arapça yerine Portekizce hâkim dil olarak kullanılmış, halk din değiştirmeye zorlanarak Katolik Hristiyanlığa döndürülmüş, camiler ise kiliseye çevrilmiştir.³⁴ 513-514/1120'li yıllarda Garb'ül-Endülüs'te Endülüslülerin elinde yalnızca Mirtûle ve Tabîra (Tavira) kalmıştır.³⁵ Garb'ül-Endülüslülerin anavatanlarından sürülmeleri sonucunda bölgedeki izleri silinmiş, kalanların dinleri değiştirilmek istenmiştir. Din değiştirmek istemeyenler ülkeden türlü bahane ve baskılar sonucunda köleleştirilmiştir.³⁶

2. Endülüslülerin Portekiz Denizciliği Üzerindeki Etkileri

646/1249'da Algarve'nin düşüşüyle Garb'ül-Endülüs'teki son Müslüman toprağı Hristiyanların eline geçmiştir.³⁷ Ancak bölgede Endülüs halkının ciddi bir yoğunluğu söz konusuydu. Yahudi ve Müslümanların varlığından rahatsız olan Portekiz Krallığı 1497'de ilan ettiği bir kararnameyle Endülüslüleri ülkeden kovmuşlardır.³⁸ 1249–1497 yılları arasında, yaklaşık 248 yıl boyunca, Portekiz topraklarında Müslüman ve Yahudi topluluklarının varlığı sürmüştür. Müdeccenlerin yanı sıra Moriskoların da dikkate alınmasıyla, bu

1096–1249, Universidade Católica Portuguesa(Yüksek Lisans Tezi), Lisboa 2017, s. 11-12.

³³ Hacci, *İslami Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*, s. 602.

³⁴ Kral I. Afonso, ele geçirdiği topraklarda güçlenmiş ve Leon Krallığı'ndan ayrılarak Portekiz Krallığı'nın ilk hükümdarı olmuştur. "O Conquistador" adıyla da bilinen I. Afonso, Fransız, İngiliz, Alman, İspanyol ve Portekiz şövalyelerinden müteşekkil bir Haçlı ordusu ile Uşbûne'yi ele geçirmiştir. Pedro Gomes Barbosa, *Conquista de Lisboa 1147: A Cidade Reconquistada aos Mouros*, Lisboa 2004, s. 11-12.

³⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 233.

³⁶ Helen Rawlings, *The Spanish Inquisition*, Blackwell Publishing 2006, s. 47-66.

³⁷ Henrique David ve José Augusto de Sotto Mayor Pizarro, "A Conquista de Faro: O Reavivar de uma Questão", *Revista de História, Instituto Nacional de Investigação Científica*, Porto 1987, issue 9, s. 65.

³⁸ 1496'da taslağı hazırlanan kararname 31 Ekim 1497'de yürürlüğe girmiştir. Kral I. Manuel tarafından Endülüslülerin vatanlarından kovulmaları amacıyla kabul edilen bu kararname ülkede çok az sayıda kalan Müslümanları ve sayıca Müslümanlardan daha fazla olan Yahudileri kapsamıştır. Bkz. Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, s. 153. Ayrıca bkz. Soyer, *The Persecution of the Jews and Muslims of Portugal*, s. 83-119,121-68.

dönemde Portekiz’de kayda değer bir Endülüslü nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır. Nüfus hakkında net bir sayı verilemese de Portekizli tarihçi Maria Filomena Lopes de Barros arşiv kaynaklarına dayanarak ülkedeki Endülüslü nüfusunun Portekiz kaynaklarında belirtilen miktardan çok daha fazla olduğunu iddia etmektedir. Bu konuda Kral Dom Pedro I. (1357-1367) ve D. João I. (1385-1433) döneminde Müslüman topluluğunun takibini yapan Leite de Vasconcelos’un kayıtlarında Müslüman ahalinin yoğun olarak yaşadığı bölgeler ve nüfus yoğunluğu hakkında bilgiler mevcuttur. Ancak kayıtlarda adı geçen Tavira, Faro, Beja, Moura, Évora, Elvas, Setúbal ve Lizbon bölgelerinde çok daha fazla bir insan topluluğunun olması muhtemeldir.³⁹

Portekizli krallar, prensler ve denizciler devletin kurulduğu günden itibaren denizcilik faaliyetlerine dair önemli çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda, Infante D. Henrique (d. 1394- ö. 1460) emriyle Cabo de São Vicente (Sagres) bölgesinde bir denizcilik merkezi kurulmuştur. Bu vesileyle bölge bir denizcilik merkezi haline getirilmek istenmiştir. Günümüzde varlığı konusunda tartışmalar olsa da Infante’nin Sagres’te bir denizcilik okulu kurduğunu iddia edilmektedir. Bu bir rivayet bile olsa, kaynaklarda bölgede denizcilik faaliyetlerinin yapıldığı, denizcilerin bu merkezden hareketle deniz aşırı seyahatlere çıktıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu konuda, Portekizli ünlü vakanüvis Gomes Eanes de Zurara, *Crónica dos Feitos da Guiné* adlı kroniğinde Infante D. Henrique’nin emriyle Cabo de São Vicente bölgesinde kurulan denizci şehri hakkında bilgi aktarmaktadır. Burası, tüccarlarla ilişki kurmak ve bölgeyi Akdeniz’den Atlas Okyanusu’na geçişte denizcilere destek veren bir durak noktası haline getirmek amacıyla inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra Zurara, kentin gemilerin her türlü rüzgârdan korunabileceği, kılavuz ve erzak temin edebileceği bir merkez haline getirmek amacıyla kurulduğunu da dile getirmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra Zurara eserinde okuldan ve inşa edilen kentin konumu hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Bu durum Sagres denizcilik okulunun varlığı meselesi hakkında tarihçiler arasında ihtilafa yol açmıştır ve bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.⁴⁰ Tüm bu iddiaların asılsız olması ihtimaline karşılık Portekiz’in

³⁹ Arquivo Nacional da Torre do Tombo (A.N.T.T.), Chancelaria de D. João I, livro 5, fol. 32; Maria Filomena Lopes de Barros, “The Muslim Minority in the Portuguese Kingdom (1170-1496): Identity and Writing”, *e-JPH*, Vol. 13, number 2, December 2015, s. 18-35; François Soyer, The Expulsion of the Muslims from Portugal (1496–1497), *Al-Masāq*, issue 20(2), s. 215–234.

⁴⁰ Gomes Eanes de Zurara (1410-1475?), *Chronica do Descobrimento e Conquista de Guiné*, çev. Conde da Carreira (1787-1871) Carvalhosa, Paris 1841, s. 33-34; Ayrıca bkz. Maria Isabel

Coğrafi Keşifler Çağı'nı başlattığı aşikârdır. Portekiz'in inşa ettirdiği gemilerle 1488'de Bartolomou Dias Ümit Burnu'nu keşfetmiş, "Endülüs Kararnamesi'nin yayınlandığı yıl olan 1497'de ise, Portekizli ünlü denizci Vasco da Gama Lizbon Limanı'ndan Hindistan'a doğru ilk keşif seferine çıkmıştır.⁴¹

Bu noktada sorulması gereken en temel sorulardan biri tüm bu teşkilatlanmada Endülüs'ün herhangi bir katkısının olup olmadığıdır. Yanıtını aradığımız bu sorunun cevabı esasında küçük bir krallıktan sömürgeci bir imparatorluğa uzanan yıllarda kullanılan deniz gücünde saklıdır. Deniz gücü olarak kastedilen sadece donanma değil, aralarında morisko ve müdeccenlerin de dâhil olduğu gemi yapım ustalarından tayfalara ve hatta bilim insanlarının da aralarında bulunduğu geniş bir kitledir. Portekiz'in ilk denizasıırı seferi ve aynı zamanda Coğrafi Keşifler Çağı'nın başlangıcı olarak kabul edilen Septe çıkarması 1415'te gerçekleşmiştir. Septe'nin ele geçirilmesiyle denizasıırı genişlemeye ek olarak bilimsel alanda ilerlemenin de önü açılmıştır. Denizcilik alanında meydana gelen tüm bu gelişmelere Portekiz Krallığı dâhilinde yaşayan Endülüs halkının Portekiz denizciliğine etkisi kuvvetle muhtemeldir. Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar ve bilimsel araştırmalar bu iddiamızı doğrular niteliktedir. Bu durumun en açık örneği, Abraham Zakuto'nun Almanak, astronomik tabloları ve deniz usturlabının Portekizli denizciler tarafından kullanılmasıdır.⁴²

Usturlab, gök cisimlerine ilişkin hesaplamalar yapmak, zamanı belirlemek, enlem ve boylam tespiti gerçekleştirmek ve yön tayin etmek gibi çeşitli işlevler için kullanılmıştır. Endülüslü âlimler, usturlabı deniz yolculuklarında kullanılabilecek biçimde uyarlayarak denizci usturlapları üretmişlerdir. Zamanla usturlablar geliştirilmiş, kullanım alanları genişlemiş ve yeni türler ortaya çıkmıştır. Böylece evrensel usturlab ortaya çıkmıştır.

Avrupa'da *sapaea* adıyla bilinen *es-safihatü'z-Zerkâliyye* Endülüslü İbnü'z-Zerkâle tarafından üretilmiştir. Bu evrensel usturlaptan, Kastilya'da kaleme alınan *Libros del Saber de Astronomia* (1277) adlı eserde ayrıntılı biçimde

João, "Sagres, lugar mítico da memória", Dulce Carvalho, Dionísio Vila Maior e Rui de Azevedo Teixeira (org.), *Des(a)fiando Discursos: Homenagem à Professora Maria Emilia Ricardo Marques*, Lisboa 2005, s. 409-419.

⁴¹ Henry Morse Stephens, *The Story of Portugal*, New York 1891, s. 115-179; Bailey W. Diffie ve George D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire: 1415-1580*, NED-New edition, University of Minnesota Press 1977, Vol. 1, s. 154-186.

⁴² Cecil Roth, *The Jewish Contribution to Civilization*, New York and London 1940, s. 91-96; Sara J. Schechner, "Astrolabes and Medieval Travel", *The Art, Science, and Technology of Medieval Travel*, Ashgate 2008, s. 190.

bahsedilmiştir.⁴³ Bir başka Endülüslü Muhammed bin Fütûh el-Hamâirî'nin 1216'da ürettiği evrensel usturlab ise günümüzde Roma Rasathanesi'nde bulunmaktadır.⁴⁴ Endülüslü âlimlerin usturlab alanındaki bu birikimi, Portekiz denizciliği üzerinden Avrupa ve dünya denizcilik tarihini de etkilemiştir. Nitekim İspanya'dan sürüldükten sonra Portekiz'e sığınan Yahudi asıllı Endülüslü âlim Abraham Zacuto, deniz usturlabını ve astronomik tablolarını Portekizli denizcilere tanıtmıştır. Vasco da Gama, Pedro Álvares Cabral ve Albuquerque gibi denizcilerin seferlerinde bu araçlardan yararlandıkları bilinmekte olup, bu durum Zacuto'nun coğrafi keşifler sürecine önemli katkılar sağlamış olabileceğini göstermektedir.⁴⁵

1502-1503'te Vasco da Gama'nın ikinci Hindistan seferinde kullanılan ve 1503'te batan *Esmeralda* gemisine ait bu enkazda bulunan usturlab aralarında Portekizli tarihçi Gaspar Correia'nın da olduğu bazı araştırmacıların çıkarımlarına göre Zakuto'nun usturlabına atfedilebilir.⁴⁶ Gaspar Correia *Lendas da Índia* adlı eserinde Zakuto'nun aralarında Vasco da Gama'nın da bulunduğu Portekizli denizciler üzerinde etkili olduğunu öne sürmektedir. Bu iddiayı daha önce belirttiğimiz gibi Cecil Roth' da desteklemektedir.⁴⁷

9. yüzyılda Endülüslüler Garb'ül-Endülüs kıyılarına saldıran Vikinglerle mücadele etmiştir. Vikinglerle mücadele kapsamında II. Abdurrahman döneminden itibaren düzenli bir deniz teşkilatının kurulmasına başlanmıştır. İslamî dönem (8.-13. yüzyıllar) boyunca, Garb'ül-Endülüs'teki liman şehirlerinin canlılığı ve tersanelerdeki gemi yapımı da dâhil olmak üzere denizcilik faaliyetlerinin gelişimi, er-Râzî ve Himyerî gibi âlimler tarafından aktarılmıştır. 10. yüzyılda yaşamış Endülüslü bilim insanı Ahmed er-Râzî, *Aḥbâru mülûki'l-Endeliüs* adlı eserinde bu konuda, Endülüs'ün Batı kıyılarında yani Garb'ül-Endülüs'ün Atlantik kıyılarında bir dizi limanın varlığına işaret

⁴³ Gaye Danişan Polat, "16. Yüzyılda Osmanlılarda Deniz Astronomisi ve Astronomi Aletleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 66.

⁴⁴ Mustafa Kaçar, Atilla Bir, "Usturlap", c. 42, *DİA*, s. 195 – 196.

⁴⁵ Cecil Roth, *The Jewish Contribution to Civilization*, s. 91-96; Sara J. Schechner, "Astrolabes and Medieval Travel", s. 190; Yasemin Kızılarıslan, "15. ve 16. Yüzyıllarda Cebelitarık'ta Portekiz Donanması" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s. 25- 26.

⁴⁶ Publico, "Astrolábio Português de Nau de Vasco da Gama é o Mais Antigo do Mundo". <https://www.publico.pt/2019/03/19/ciencia/noticia/astrolabio-portugues-nau-vasco-gama-antigo-mundo-1866057> Son erişim tarihi: 8 Aralık 2025.

⁴⁷ Gaspar Correia, *Lendas da Índia*, ed. Rodrigo José de Lima Felner, Lisboa 1858, c. 1, s. 261-263; Roth, *The Jewish Contribution to Civilization*, s. 92-94.

etmektedir.⁴⁸ Endülüslülerin denizci Viking ordularıyla mücadeleleri, özellikle nehir taşımacılığı olmak üzere hem ticarete hem de savaşlarda kullanılmak üzere inşa ettikleri gemilerle önemli bir deniz gücüne sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Günümüzde Lizbon ve Porto'daki tersaneler ve limanlarda yapılan arkeolojik kazılarda gemi imalatı, ticaret ve donanmanın büyüklüğü hakkında önemli bilgiler ve kanıtlar ortaya çıkarılmıştır.⁴⁹

Bunun yanı sıra, Portekiz kıyısındaki Alcàcer do Sal ile Algarve'deki Saltés tersanelerinde kullanılan çam ağaçlarının yerel ormanlardan temin edildiği bilinmekte; bu tersanelerin Endülüs'ün en büyük limanları arasında yer aldığı ileri sürülmektedir.⁵⁰ Ayrıca, Endülüs Emevî Devleti'nin başveziri İbn Ebû Âmir el-Mansûr'un 387/997 yılında Kastilya üzerine düzenlediği 'Santiago de Compostela' seferinde Endülüs kuvvetlerinin büyük bir kısmını Alcàcer do Sal'dan Porto'ya deniz yoluyla taşıttığından bahsetmektedir.⁵¹ Himyerî er-Ravzü'l-mi'târ adlı eserinde, Gharb'ül-Endelüs'ün önemli yerleşim yerlerinden olan Şilb'in güney yakasından akan günümüzde Arade Nehri olarak bilinen nehir üzerinde bir tersane ve liman bulunduğundan bahsetmektedir.⁵² Bu bilgiler, Gharb'ül-Endelüs bölgesindeki limanların önemini ortaya koymakla kalmayıp, Endülüs denizciliğinin gelişmişlik düzeyini de göstermektedir.

9. Yüzyılda el-Me'mûn'un, 70 bilim insanına hazırlattığı dünya haritasına ek olarak el-İdrîsî'nin 1154'te çizdiği dünya haritası dönemin en gelişmiş ve tutarlı haritaları olarak kabul edilmektedir. Bu haritalar referans olarak kabul edildiğinde İslâm dünyasında haritacılığın oldukça gelişmiş düzeye eriştiği çıkarımında bulunulabilir. Söz konusu haritalar Müslüman denizcilerin seferlerinde önemli katkıda bulunarak yön bulma becerilerini geliştirmiştir. Haritacılık ve usturlabın gelişim sürecinden Endülüs'teki denizciler de etkilenmiş olmalı ki, el-Mes'udi *Mur'at az-Zaman* adlı eserinde Endülüslü denizcilerin Portekizli denizcilerden çok daha önce okyanuslarda seyrüsefere çıktıklarını bildirmektedir;

⁴⁸ Évariste Lévi-Provençal, "La Description de l'Espagne de al-Rāzī" *Al-Andalus*, 1953, no.1 c. 18, s. 63.

⁴⁹ Alessia Amato, "Archeologia del Mezzo Acquatico nel Garb al-Andalus Porti, Arsenali, Cantieri e Imbarcazioni", Tese de Doutoramento, Universidade de Coimbra, s. 90-221.

⁵⁰ Évariste Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, Paris 1953, c. III, s. 288.

⁵¹ Lévi-Provençal, *age*, s. 99.

⁵² Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ*, s. 219.

“Bunların arasında Haihas adlı Kurtubalı, bir grup insanla birlikte hazırladıkları gemilerle okyanusa açılmış bir zaman sonra büyük ganimetlerle dönmüşler. Başkalarına dönmek nasip olmamış. Bu Endülüs’te bilinen bir şeydir”⁵³

12.–15. yüzyıllarda Endülüslüler ile Portekiz ve İspanya arasında kültürel ve bilimsel temasların yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Endülüslülerin gemi inşa tekniklerine dair bilgi birikiminin, açık deniz seferlerine elverişli ve daha dayanıklı gemi tiplerinin geliştirilmesinde etkili olmuş olabileceği ileri sürülebilir.⁵⁴ Bu noktada, Keşifler Çağı boyunca tercih edilen *karavel* gemi türünün 13. yüzyılda Arap denizciler tarafından kullanılan *qarib* adlı gemi türüne benzerliği dikkat çekmektedir.⁵⁵ Dionisius A. Agius, *Classic Ships of Islam: From Mesopotamia to the Indian Ocean* adlı eserinde, Portekiz karavelinin kökenine değinmektedir. Agius, bu gemi türünün Orta Çağ’da Müslüman denizciler tarafından Douro Nehri’nde, Batı Akdeniz’de ve Atlantik kıyılarında kullanılan *qarib* tipinden türetilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.

Endülüs’te nehir taşımacılığı da gelişmiştir. Lizbon’a akan Tagus, Alcácer do Sal’daki Sado, Silves’deki Arade, Tavira’daki Ria Formosa ve Mértola’daki Guadiana Nehri üzerindeki İslâmî döneme dair arkeolojik kalıntılardan buraların Endülüslü leventlerin faaliyet alanları oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁶ Bu durumu destekler nitelikte, Mértola’daki nehir limanı kıyısında yapılan arkeolojik kazılarda bulunan konut kompleksinden elde edilen grafitiler 12. yüzyıla tarihlenmiştir. Bulunan grafitiler, taşın süslü yüzü aşağıya bakacak şekilde yerleştirilmiş olması sayesinde korunmuştur. Grafitilerden birinde üç

⁵³ Fuat Sezgin, *Amerika’nın Müslümanlar Tarafından Kristof Kolomb Öncesi Keşfi ve Piri Reis*, İstanbul 2013, s. 10; Kızılarşan, “15. ve 16. Yüzyıllarda Cebelitarık’ta Portekiz Donanması”, s. 32.

⁵⁴ David Birmingham, *A Concise History Of Portugal*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 17.

⁵⁵ Geniş kullanımlı yaygın bir terim olan *qarib*, 7. yüzyılda kargo gemisi olarak Endülüs, Mağrib, Sevilla ve İskenderiye dolaylarında kullanılmıştır. *Qarib* gemisi Ortaçağ’da genellikle daha büyük gemilere asker ya da malzeme taşımak, gemilerden malzeme ya da asker taşımak için kullanılmıştır. Ayrıca daha tehlikeli durumlarda yardım botu olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Nisan ve mayıs aylarında inci toplama ve balık tutma işinde kullanılmıştır. İbn-i Batuta, küçük botlar için *qarib* tabirini kullanmıştır. Arapça kökenli bir kelime olan *qarib*, İspanyollar ve Portekizliler tarafından *caraba* ya da *caravo* olarak kullanılmıştır. Dionisius A. Agius, *Classic Ships of Islam: From Mesopotamia to the Indian Ocean*, Brill 2008, s. 271; Boorstin, *The Discoverers*, s. 163; John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation*, Cambridge University Press 2004, s. 141; Alessia Amato, “Naval Muslim Analysis of Gharb Al-Andalus”, *Heritages and Memories From the Sea, 1st International Conference of the UNESCO Chair in Intangible Heritage and Traditional Know-How: Linking Heritage*, Évora 2015, s. 47-49.

⁵⁶ Sıkkılı, *Nüzhetü’l-müşâkâ fi’l-ḥitâkı’l-âfâk*, s. 117-118.

kayıt göze çarpmaktadır. Üst bölümde, Arapça hat sanatını andıran ancak okunamayacak ölçüde belirsiz iki çizgi yer almaktadır. Bu çizgilerin hemen altında, alt kısmı toplanmış durumda direğe bağlı kare yelkenli bir tekne betimlenmiştir. Çizimde teknenin kış ve pruva bölümlerinin sudan belirgin biçimde yüksek olduğu görülmektedir. Kış kısmında, dokuz kürekle hareket ettirilen tekneyi yönlendirmeye yarayan iki büyük kürek ile bir dümen açıkça seçilebilmektedir. Ancak kesinlik taşımayan ve muhtemelen önceki bir taslaktan kalan diğer çizgiler, kompozisyonu kısmen bozmakta ve betimlemenin okunurluğunu zorlaştırmaktadır. Bu varsayılan önceki tasarım, başka bir teknenin pruvasını daha net görmemizi sağlamaktadır. Aynı taşın başka bir bölümünde, diğer ikisinden daha iyi tasarlanmış üçüncü bir tekne göze çarpmaktadır. Bu da alt kısmı toplanmış tek direkli kare yelkenli, iki kürekli bir gemidir. Başka bir örnekte on kürek ve sadece gövdenin ortaya çıkan kısmı çizilmiştir. Pruva ve kış, geminin iç kısmına doğru kavislidir. Grafitideki kesikler, ayrıca, gemiler ve manevraları hakkında belirli bir aşinalık olduğunu, ustaca gemi kullanma bilgisini ve uzun süre hareketsiz kalmaya zorlanan mürettebatı da göstermektedir.⁵⁷

Bu grafiksel tasvir, bölgenin denizci kökenlerini açıkça göstermektedir. Grafiti, Endülüs denizciliğine dair bilgi aktarması açısından değerlidir. Grafiti üzerindeki yelkenli, Endülüs donanmasına ait olsun ya da olmasın, Mértola Limanı hakkında bilgi edinmemizi sağlamakla birlikte bölgedeki denizcilerin gemi tipleri üzerine teknolojik gelişmeleri takip ettiğini de göstermektedir. Ayrıca, Garb'ül-Endülüs denizciliğinin yalnızca sahil şehirlerine (Alcácer do Sal, Silves, Faro vb.) değil, iç bölgelere uzanan nehir hatlarına da yayıldığının en açık delilidir. Ayrıca graffitide farklı tekne tiplerinin bulunması, bölgede birden fazla gemi modelinin tanındığını ve denizcilik faaliyetlerinin gelişmiş ve çeşitlenmiş olduğunu göstermektedir.

Anavatanlarından çıkarılmalarının ardından güney kıyılarına yerleşen Endülüslülerin bir kısmı (özellikle gemi ustaları, balıkçılar ve denizciler) tam anlamıyla sürgün edilmemiştir.⁵⁸ Gemi inşa faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılan bu ustalar ve denizciler, muhtelif aralıklarla devlet talimatlarıyla Kuzeybatı Afrika'ya yönelik askerî ve denizci nitelikli seferlerde de görev almışlardır.⁵⁹ Bunun yanı sıra, pek çok alanda olduğu gibi denizcilik sahasında da *almogama*

⁵⁷ Amato, “*Archeologia del Mezzo Acquatico nel Garb al-Andalus Porti, Arsenali, Cantieri e Imbarcazioni*”, s. 51-52.

⁵⁸ Fernando Oliveira, *O Livro da Fábrica das Naus (1580)*, çev. Academia de Marinha, The Book of Naus Construction, Lisboa 1991, s. 56.

⁵⁹ Filipe Vieira de Castro, “In Search of Unique Iberian Ship Design Concepts”, *Historical Archaeology*, Haziran 2008, S. 42, b. 2, s. 76.

ve *alcayata* gibi bazı terimlerin Endülüslüler aracılığıyla Arapça'dan Portekizce'ye geçtiği görülmektedir. Portekizliler tarafından bu terimlerin kullanılması, iki kültür arasındaki etkileşimin derinliğini göstermektedir.⁶⁰ Bu etkileşim, Mağrib'teki çeşitli liman ve tersaneleri ziyaret eden Fernando Oliveira tarafından da doğrulanmakta; Oliveira, *O Livro da Fábrica das Naus* adlı eserinde Arap gemi ustalarının gemi inşa tekniklerine dair ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Ayrıca Mağrib liman ve tersanelerini İtalyan ve İspanyol muadilleriyle karşılaştırarak, Mağrib'deki gemi inşa teknolojisinin bu bölgelerdeki uygulamalarla en azından denk bir seviyede olduğunu ifade etmektedir.⁶¹

11.-12. yüzyıllar Endülüs edebiyatında şairler gemileri insan, kuş ve nesne terimleriyle tanımlamışlardır. Şiirlerde gemiler yeri geldiğinde gelin, denizin kızı, denizin oğludur; yeri geldiğinde karga, kartal, şahin, güvercin ve kumru gibi kuştur ya da ev ve dağ gibi cansız bir nesnedir. Çok sayıda Endülüs deniz şiiri gemi ile kuş/hayvan arasındaki karşılaştırmalarla doludur: kartal gibi hız, kürekler benekli yılan veya akrep gibidir ve yelken kuşun kanadına benzetilir; ancak deve ve at binmek en yaygın metaforlardır.⁶² Şiirlerde yer alan bu betimlemeler, denizin ve deniz araçlarının Endülüs toplumunda güçlü bir sembolik anlam taşıdığına işaret etmektedir.

Portekizlilerin Kuzey Afrika'dan getirdikleri Müslüman köleleri denizcilik alanında çalıştırdıklarına dair bazı emareler vardır. Bu kölelerin önceki hayatlarında denizcilikle ilgili bir meslek yapma ihtimalleri olsa da kesin değildir. Arquivo Nacional da Torre do Tombo (A.N.T.T.)'de yer alan 1286 tarihli dikkat çekici bir mektup, bu bağlamda önemli bir örnek sunmaktadır. Söz konusu belgede Kral I. Dinis'in, Leiria Bölgesi yakınlarındaki Povóa de Paredes balıkçılarına Müslüman köleleri çalıştırma yetkisi verdiği anlaşılmaktadır.⁶³ Ayrıca dönemin Portekiz yasaları da Müslüman kölelerin balıkçı teknelerinde istihdam edildiğine işaret etmektedir. Bu durum, Müslüman kölelerin yalnızca emek gücü olarak değil, aynı zamanda denizcilik

⁶⁰ Almogama, gemilerin kış kısmında iskeleti birleştiren kalasa verilen addır, *alcayata* ise gemici düğümü anlamında kullanılmaktaydı. Alexander Dean Hazlett, "The Náu of the Livro Nautico: Reconstructing a Sixteenth-Century Indiaman From Texts", Office of Graduate Studies of Texas A&M University Doctor of Philosophy (Doktora Tezi), Mayıs 2007, s. 55; Şeyban, "Endülüs Kültür Havzasından İberya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-I", *A Journal of Oriental Studies*, 2013/2, S.12, s. 48.

⁶¹ Oliveira, *O Livro da Fábrica das Naus* (1580), s. 56.

⁶² Agius, *Classic Ships of Islam From Mesopotamia to the Indian Ocean*, s. 65.

⁶³ A.N.T.T., Chancelaria de D. Dinis, livro 1, fols. 176v.

bilgisi ve pratik deneyimin Portekiz denizcilik faaliyetlerine aktarılmasında dolaylı bir rol oynamış olabileceklerini düşündürmektedir.⁶⁴

Sonuç

713-1249 yılları arasında Endülüslülerin hâkimiyeti altında kalan Garb'ül-Endülüs, başkent Kurtuba'nın da içerisinde bulunduğu diğer iki bölge kadar yoğun olmasa da önemli ölçüde Müslüman nüfusa sahip bir bölge olmuştur. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre tarım ve ticaretin gelişmiş olduğu bölgede denizcilik faaliyetleri de gerçekleşmiştir. Bu faaliyetlere haritacılık, usturlab, astronomik tablolar gibi yön bulma araçları da dâhil olmak üzere bilimsel gelişmeler ve Endülüslü denizcilerin deneyimleri de eklenmiştir. Portekiz'in dünya tarihini değiştiren Coğrafi Keşifler Çağı'nı gerçekleştirme sürecinde yön bulma araçları önemli yer tutmuştur. Endülüslü âlimlerin geliştirdiği bu aletler Portekiz bilim ve teknolojisinin gelişmesine etki etmiştir. Bu açıdan İber Yarımadası'nın tarihi, genelde Avrupa ve dünya tarihi açısından, özelde ise hem İslam tarihi hem de Portekiz tarihi açısından mühimdir. Endülüs medeniyetinin günümüz İspanya ve Portekiz'i üzerindeki etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Denizcilik başta olmak üzere dil, edebiyat, mimari gibi çok kapsamlı bir etki zuhur etmiştir. Her ne kadar Endülüslülerin izleri yok edilmeye çalışılsa da Portekiz kültür ve medeniyeti üzerindeki bu etkiler, yapılan son arkeolojik kazılar ve araştırmalar neticesinde açıkça ortaya çıkmıştır.

1415 yılında Septe'nin ele geçirilmesiyle birlikte Portekiz, ilk denizaşırı askerî seferini gerçekleştirmiş; bunu izleyen süreçte daha fazla denizaşırı sefere çıkabilmek ve ticaret yollarına deniz yoluyla erişim sağlayabilmek amacıyla, başta yön bulma ve seyrüsefer araçları olmak üzere bilimsel ve teknik alanlarda kademeli bir ilerleme sürecine girmiştir. Bu doğrultuda çeşitli yatırımlar yapılmış, dönemin tanınmış denizcileri ile âlimlerinin Portekiz'e davet edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra ülkede yaşayan Endülüslülerin işgücünden de yararlanmıştır. Denizaşırı seferler için harita önemli bir ihtiyaç olduğu için seyyahların, coğrafyacıların ve âlimlerin bilgilerine dayanarak haritacılık geliştirilmiştir. Bu durumun en açık örneği, Endülüslü âlim Zacuto'nun imal ettiği usturlab ve astronomik tabloların Portekizli denizciler tarafından kullanılmasıdır. Ayrıca, 15. yüzyılda V. Afonso'ya (1477-1481) sunulan Fra Mauro haritasının daha önce Müslümanlar tarafından çizilen bazı haritalara olan benzerliği dikkat çekmektedir. Bu benzerliklerden dolayı bazı bilim insanları haritaya Endülüslü âlim el-İdrîsî tarafından 12. yüzyılda çizilen

⁶⁴ A.N.T.T., Leitura Nova, Estremadura, livro 1, fol. 108.

dünya haritasının katkısı olduğunu düşünmektedir. Bu bilgiye dayanarak Endülüslü âlimlerin Portekiz denizciliğine olan etkisinin boyutu ortaya çıkmaktadır.

15. yüzyıldan önce Portekizli denizciler sefere çıktıklarında kadranı kullanıyorlardı. Ancak denizci kadranı, bir usturlabın tüm fonksiyonlarını yerine getiremiyordu. İspanya'dan kovulması üzerine Portekiz'e sığınan Endülüslü âlim Abraham Zakuto, denizcilikte yön bulma araçları alanında yaptığı bilimsel çalışmalarla Portekiz denizciliğini temelden etkilemiştir. Zacuto'ya ait astronomik tablolar ve bakır usturlab başta Vasco da Gama olmak üzere Portekiz denizcileri tarafından kullanılmıştır. Böylece, 15. yüzyılın sonralarına doğru usturlab kullanımı denizcilikte önemli hale gelmiştir. Âlim ve denizcilerin Portekiz'in ilk denizaşırı seferlerine katkıda bulunduğu dair bu ve bunun gibi emareler, Endülüslülerin Keşifler Çağı'na dolaylı yollarla etkisi olduğunun bir göstergesidir.

Portekizlilerin denizcilik alanındaki başarılarının arka planında Endülüslü gemi ustaları ve denizcilerin katkısı da muhtemeldir. Bu usta ve denizcilerin inşa ettikleri gemilerle Portekiz adına keşif seyahatlerine çıkmış olmaları da muhtemeldir. Ancak konu hakkında henüz yeterli bir kanıt olmadığından sadece tahminde bulunulabilir. Kesin olarak bilgi sahibi olduğumuz nokta, Fernando Oliveira'nın eserinde vurguladığı Müslümanların denizcilik kabiliyetlerinin dönemdaşı denizci devletlere denk olduğu ve el-Mes'udi'nin eserinde bahsettiği Endülüslülerin denizaşırı sefere çıktıklarıdır. Sonuç olarak, günümüze dek gerçekleştirilen araştırmalar ve mevcut birincil kaynaklar birlikte değerlendirildiğinde, denizcilik alanında Arapça kökenli terminolojiden yön bulma araçlarına kadar uzanan çeşitli unsurlar aracılığıyla Endülüslülerin, Portekiz denizcilik pratiği ve tarihinin oluşumunda etkili olmuş olabilecekleri yönünde güçlü göstergeler bulunduğu söylenebilir. İncelediğimiz kaynaklara dayanarak Endülüslülerin gemi mimarisinden denizcilik terminolojisine kadar birçok alanlarda Portekiz denizciliğine etkisinin olduğuna dair kuvvetli deliller tespit edilmiştir. Endülüs tarihi mirasına dair bu ve bunun gibi bilgilerin bilim dünyasında gündeme getirilmesinin, yeni bilimsel araştırmalara kapı aralaması bakımından yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

Kaynakça

1. Ana Kaynaklar

Aḥbâr mecmû'a, nşr. Emilio Lafuente Alcantara, Ajbar Mecmuâ, Madrid 1867.

A.N.T.T. (Arquivo Nacional da Torre do Tombo), Chancelaria de D. João I, livro 5, fol. 32.

A.N.T.T., Chancelaria de D. Dinis, livro 1, fols. 176v.

A.N.T.T., Leitura Nova, Estremadura, livro 1, fol. 108.

CORREIA, Gaspar, *Lendas da Índia*, ed. Rodrigo José de Lima Felner, Lisboa 1858, c. 1.

EL-HİMYERÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî (ö. 727/1327 [?]), *er-Ravṣû'l-mi'târ fî ḥaberi'l-aḳṭâr*, nşr. Pilar Maestro González, Kitab ar-rawd al-mi'tar, Valencia 1963.

EL-YA'KÛBÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (ö. 292/905'ten sonra), *Kitâbü'l-Büldân*, çev. Murat Ağarı, Ülkeler Kitabı, İstanbul 2002.

ES-SIKILLÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs eş-Şerîf es-Sebtî (ö. 560/1165), *Nüzhetü'l-müştâk fî ḥtirâkı'l-âfâk*, çev. Eduardo Saavedra ve Antonio Blázquez, Geografía de España, Zaragoza 1988.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö. 630/1233), *el-Kâmil Fi't-Târih*, çev. Abdülkerim Özaydın vd., İstanbul, 2016. (10 cilt)

OLIVEIRA, Fernando, *O Livro da Fábrica das Naus (1580)*, çev. Academia de Marinha, The Book of Naus Construction, Lisboa 1991.

ZURARA, Gomes Eanes de, (1410-1475?), *Chronica do Descobrimento e Conquista de Guiné*, çev. Conde da Carreira (1787-1871) Carvalhosa, Paris 1841.

2. Tetkik Eserler

AGIUS, Dionisius A., *Classic Ships of İslam: From Mesopotamia to the Indian Ocean*, Brill 2008.

AMATO, Alessia, “Naval Muslim Analysis of Gharb Al-Andalus”, *Heritages and Memories From the Sea, 1st International Conference of the UNESCO Chair in Intangible Heritage and Traditional Know-How: Linking Heritage*, Évora 2015, ss. 47-49.

AMATO, Alessia, “*Archeologia del Mezzo Acquatico nel Garb al-Andalus Porti, Arsenali, Cantieri e Imbarcazioni*”, Tese de Doutoramento, Universidade de Coimbra.

BARBOSA, Pedro Gomes, *Conquista de Lisboa 1147: A Cidade Reconquistada aos Mouros*, Lisboa 2004.

BARROS, Maria Filomena Lopes de, “The Muslim Minority in the Portuguese Kingdom (1170-1496): Identity and Writing”, *e-JPH*, Vol. 13, number 2, December 2015, ss. 18-35.

BEYDİLLİ, Kemal, “Portekiz”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.34, İstanbul 2007, ss. 327-328.

BIRMINGHAM, David, *A Concise History Of Portugal*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

BOORSTIN, Daniel Joseph, *The Discoverers*, New York 1983.

CASTRO, Filipe Vieira de, “In Search of Unique Iberian Ship Design Concepts”, *Historical Archaeology*, Haziran 2008, S. 42/2, ss. 63-87.

CHEJNE, Anwar G., *Historia de España Musulmana*, Madrid 1980.

DAVİD, Henrique, PIZARRO, José Augusto de Sotto Mayor, “A Conquista de Faro: O Reavivar de uma Questão”, *Revista de História*, Instituto Nacional de Investigação Científica, Porto 1987, issue 9, ss. 63-76.

DIFFIE, Bailey W., WINIUS, George D., *Foundations of the Portuguese Empire: 1415-1580*, Vol. 1, University of Minnesota Press 1977.

DISNEY, Anthony Rendell, *A History of Portugal and the Portuguese Empire: From Beginnings to 1807 Volume I: Portugal*, Cambridge University Press 2009.

EL-HACCİ, Abdurrahman Ali, *İslamî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülü's Tarihi (711-1492)*, çev. Kadir Kınar, İstanbul 2017.

HANZAL, Fâlih, *Al-Arab wa-al-Burtughal fî al-Târîkh (93–1134 H / 711–1720 M)*, Abu Dabi: Al-Majma‘ al-Thaqâfî (al-Majma‘ al-Thaqâfî) 1997.

HAZLETT, Alexander Dean, *The N au of the Livro Nautico: Reconstructing a Sixteenth-Century Indiaman From Texts*, Office of Graduate Studies of Texas A&M University Doctor of Philosophy (Doktora Tezi), Mayıs 2007.

HOBSON, John M., *The Eastern Origins of Western Civilisation*, Cambridge University Press 2004.

JO  O, Maria Isabel, "Sagres, lugar mítico da memória", Dulce Carvalho, Dionísio Vila Maior e Rui de Azevedo Teixeira (org.), *Des(a)fiando Discursos: Homenagem   Professora Maria Em lia Ricardo Marques*, Lisboa 2005, ss. 409-419.

KAC AR, Mustafa, B R, Atilla, "Usturlap", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 42, İstanbul 2012, ss. 195 – 198.

KENNEDY, Hugh, *Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*,  ev. Ay enur Demir, İstanbul 2020.

KIZILARSLAN, Yasemin, *15. ve 16. Yüzyıllarda Cebelitarık'ta Portekiz Donanması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.

L Vİ-PROVENÇAL,  variste, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, c. III, Paris 1953.

L Vİ-PROVENÇAL,  variste, "La Description de l'Espagne de al-Râzî' *Al-Andalus*, Madrid 1953, 18/1, ss. 51-108.

MAR CO, Guilherme Melo Mour o Azevedo, *Arte Militar Mu ulmana em Territ rio Portugu s: 1096–1249*, Universidade Cat lica Portuguesa (Yüksek Lisans Tezi), Lisboa 2017.

 ZDEM R, Mehmet, "Endülüs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1995, ss. 211-225.

 ZDEM R, Mehmet, *Endülüs Müslümanlar: Siyasi Tarih*, TDV, Ankara 2016.

 ZDEM R, Mehmet, "M l k 't-Tavâif ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul 2006, ss. 553-556.

POLAT, Gaye Danı an, *16. Yüzyılda Osmanlılarda Deniz Astronomisi ve Astronomi Aletleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2016.

RAWLINGS, Helen, *The Spanish Inquisition*, Blackwell Publishing 2006.

REI, António José da Silva Botas, *O Gharb al-Andalus al-Aqsâ na Geografia Árabe (séculos III h. / IX D.C. – XI h. / XVII D.C.)*, Lisboa 2012.

ROTH, Cecil, *The Jewish Contribution to Civilization*, New York and London 1940.

SANJUÁN, Alejandro García, “La Distorsión de al-Andalus en La Memoria Histórica Española”, *Intus-Legere Historia*, Año 2013, vol. 7, No. 2; ss. 61-76. DOI: 10.15691 / 07176864.2014.100

SCHECHNER, Sara J., “Astrolabes and Medieval Travel”, *The Art, Science, and Technology of Medieval Travel*, Ashgate 2008, ss. 181-210.

SOYER, François, *The Persecution of the Jews and Muslims of Portugal: King Manuel I and the End of Religious Tolerance (1496-7)*, Boston 2007.

SOYER, François, “King Manuel I and the expulsion of the Castilian Conversos and Muslims from Portugal in 1497: New Perspectives”, *Cadernos de Estudos Sefarditas*, n.º 8, 2008, ss. 33-62.

SOYER, François, The Expulsion of the Muslims from Portugal (1496–1497), *Al-Masâq*, issue 20(2), ss. 215–234.

STEPHENS, Henry Morse, *The Story of Portugal*, New York 1891.

ŞEYBAN, Lütfi, “Endülüs Kültür Havzasından İberya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-I”, *A Journal of Oriental Studies*, 2013/2, S.12, ss. 45-94.

ŞEYBAN, Lütfi, “Endülüs'ün İspanyol Tarihî Belleğinde Çarpıtılması”, *The Legends Journal of European History Studies (LJEHS)*, S. 2, 2021, ss.130-140.

EL-UBÛDÎ, Câsim, “Mu‘tazid-Billâh el-Abbâdî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 31, Ankara 2020, ss. 385.

YİĞİT, İsmail, “Murâbitlar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 31, Ankara 2020, ss. 152-155.

3. İnternet Kaynakları

Publico, “Astrolábio Português de Nau de Vasco da Gama é o Mais Antigo do Mundo”.

<https://www.publico.pt/2019/03/19/ciencia/noticia/astrolabio-portugues-nau-vasco-gama-antigo-mundo-1866057>

Son erişim tarihi: 8 Aralık 2025.

YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Başlık:

☐ Evet, yapay zekâ (yz) araçları (**AI, Bing, Canva, ChatGPT, Claude, Microsoft Copilot, Gemini vb.**) gibi ismi belirtilerek) kullanılmıştır.

☒ Hayır, yapay zekâ (yz) araçları kullanılmamıştır.

Makale İçeriği:

☐ Evet, yapay zekâ (yz) araçları (**AI, Bing, Canva, ChatGPT, Claude, Microsoft Copilot, Gemini vb.**) gibi ismi belirtilerek) kullanılmıştır.

“Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, [Yapay zekâ (AI aracının adı) aracı, [makalenin giriş/yöntem/bulgular ve sonuç vb. bölümünde/bölmelerinde ve dil düzenleme, analiz, veri analizi, metin oluşturma, özetleme, üslup tutarlılığı, insani hataların azaltılması vb. amacıyla kullanılmıştır. Yapılan işlemler tarafımızca incelenip denetlenmiş, kontrol edilmiş ve makalenin son hâli bütünüyle [yazar adı-soyadı/yazarların adları-soyadları ve diğer bilgileri yazılarak) sorumluluğunda düzenlenmiştir.

Makalede kullanılan üretken yapay zekâ (yz) araçları aşağıda listelenmiştir.

☒ Hayır, yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.

Yazarların Sorumluluğu:

Yazarlar makalenin içeriğinden, yapay zekâ tarafından hazırlanan kısımlar da dâhil olmak üzere, makalenin tüm aşamalarında bilimsel ve etik sorumluluğu eksiksiz biçimde üstlendiklerini, makaleden tamamen sorumlu olduklarını ve yayın etiğine uygunluğunu sağladıklarını onaylamaktadırlar.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	Bu çalışma İdris BOSTAN danışmanlığında 13.06.2019 tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız 15. ve 16. Yüzyıllarda Cebelitarık'ta Portekiz Donanması başlıklı Yüksek Lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. *Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.
Etik Bildirim:	turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	This study is based on the Master's thesis entitled "The Portuguese Navy in Gibraltar in the 15th and 16th Centuries," which we submitted/completed on June 13, 2019, under the supervision of İdris BOSTAN. *It is declared that scientific and ethical principles were followed in the preparation of this study, and all studies used are cited in the bibliography.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin / intihal.net etc.
Complaints:	turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.